

БОРИСАВ СТАНКОВИЋ

НАСЛЕЂЕ

ТАЛИЈА ИЗДАВАШТВО

НИШ, 2015

УСПОМЕНЕ

I

Кад сам пуштен од полиције са наредбом да се после два дана јавим — пошто ћу тек онда знати, да ли ћу остати или поново бити одведен од куће — ја сам се одмах показао незахвалан. Са војником, нашим Србином, Босанцем, који ме је спроводио из Дервенте и коме сам био наменио у памети, да ћу га гостити и частити, јер је био добар према мени — брзо сам се опростио. А он је тако желео да га проведем и упознам са Београдом. Ах, само што пре и једном да без пратње, бајонета, крочим!

И, оставши сам, на улици, чисто сам застао. Али страх, да се они тамо у полицији случајно не предомисле и поново ме врате, поче ме гонити, да сам готово бежао. Не смејући да се осврнем, нисам желео никога од познаника да сретнем, само да се не бих морао задржавати с киме, једнако страхујући, да нећу дочекати да одем кући. Ни Кнез Михаилова улица, ни Теразије, ни толике познате зграде, нису ме дирале. Чак ми је јака, јулска жега и светлост сметала. А међутим, у ропству, када сам помишљајући да се пуштам и да долазим кући, какве сам сцене у памети замишљао: како ћу, чим пређем савски мост, одмах пасти и пољубити своју земљу. А сад,

од свега тога ништа. Једнако замичем за углове и бирам што краће улице, да се што пре дочепам свога краја. И замичући у њ тек се ту као слободнији осећам. Одједном застајем. Малаксалост од раздраганости ми сече колена. Дакле све, све се то премашило, све се то преживело, и ево ме опет! А колико се ноћи провело лежећи у обамрлости од слутње и уверења да никада, никада више нећу видети своју кућу. А сада, ево ту сам. Ево: испред свију кућа које се нижу испред мене пресецање кратким улицама, ја већ у памети гледам своју. Гледам себе како савијам за онај ћошак и одмах тамо у крају опазим капију од своје куће, покривену зеленилом; журно тамо улазим и грабим испод можда нахерених и попалих лоза, да што пре улетим код њих у собу и све их загрлим. А највише ону моју малу коју сам оставио тек проходалу и за коју ми жена пише: „како она свако вече пред кандилом моли Бога да јој тата што пре дође, да би јела пите и меса“ . . .

Пролазећи преко главне улице да уђем у ону другу, из које ћу ући у своју. Већ ми криво што ме пролазници не почињу познавати, мада слабо у кога гледам. Ево у сусрет ми иду две-три девојчице. Суве, бледе, са једном женом, као мати им, али она још сувља, слабија. Иду полако, уморно, као да су пошле у шетњу, као да су, као . . .

— Тата!

Пољупци, крици. То били моји. Загрљени, носећи се, идемо кући. Само никако не могу да дођем к себи како њу, жену, нисам могао одмах да познам. И једнако показујући на њено суво, спекнуто лице, а сва она готово упола смањена и згрчена, питам је испрекидано:

— Па како то?

Са сузама од радости одговара:

— Тако . . .

— Па зар гладовали?

— Да, готово. . . — Осмехује се она одбацујући сада то од себе. У кући једнако се држимо за руке. По читаве сате лежим испружен на кревету са наслоњеним њиховим главама на моје тело, милујући им рукама лица, косе и из дна груди удишући ваздуха. И то не оног ваздуха споља, са улице, већ овога из напуклих зидова, разваљених рагастова, отпалог малтера, намештаја, старих јоргана, јастука, ваздуха куће своје, у којој сам некада живео.

О томе њиховом гладовању, патњама: како су дошли у празну кућу, разваљену, разграбљену, како су се мало по мало прибављали и поново кућили, то бива доцније, у ноћ. Дубоко у ноћ, жена грчевито грлећи ме што ме живог има, набраја оне патње а највише свој страх: да ако не будем што пре дошао да ће сигурно од глади умрети. И пуштајући сав тај накупљени јад пада у хистеричан плач и муца:

— Ох, па да знаш. . . Одем, погледам: у канти брашна само још за неколико дана. . . Па онда увече, када деца заспе, да ме не би чула, увијам главу оним твојим старим капутом и почнем у њему да грцам, удишући из њега још оно мало мириса што је остало од твога тела и опомињало ме на тебе. . .

Сутра, када сам се одморио и заситио првих угисака и чежње за кућом, тек онда ми постаје јасна сва несрећа мојих у којој су били. И онда тек, испуњен страхом представљајући себи њихове агоније, умирања, спроводе, плач, врисак. . . ужасавајући се од тих слика, почињем да грдим жену:

— За Бога, шта си радила? Зар ништа ниси. . .

— Па шта сам могла? — одговара она увређено.

— Па како да допустиш, да деца тек у месец и два једном само окусе меса? Зар ниси ишла и јављала се „нашима“?

— Ишла! — одговара она горко, ваљда сећајући се на све увреде и понижења која је притом претрпела.

— Па јеси се јављала? Јеси казала која си и шта си?

— Да! — чисто са неком насладом и као светећи се мени, поче она: — Јављала се и казала да сам твоја жена . . . и зато сам ваљда на сва врата истеривана.

— Од кога?

— Па од наших! — прасну она. И са сузама у очима изливајући сав јед, настави: — Била сам код свих твојих с којима си ти јео и пио. И ниједан није хтео да ме позна. Нису хтели ни да ми овере да сам твоја жена да би, као остале чиновничке жене, могла помоћ добити. Ни твој начелник министарства није хтео. Оверио ми је Андра [Драгутиновић], који те познаје као рачуноиспитач при Нар. позоришту када ти је одобравао признанице за тантијему. А чујеш: од свију твојих пријатеља једини је био г. Душко [Миловановић] који је написао молбу за Гуверман да се пустиш кући и Г. Љуба с Уба [Јанковић]. Г. Љуба, кад год ме сретне, увек је распитивао о теби, деци, кући и праштајући се увек ми је говорио: „Госпођо, и сам немам, те не могу много да вам дам, али за десет, двадесет круна, увек, кад затреба . . .”

— Па јеси била у општини? Толико карата сам писао и молио их да вас нађу и да помогну.

— Јесам, три дана сам дреждала док сам била пуштена.

— Па?

— Па, изговорили су се да си им писао и молио их, да те известе о нама да ли смо живи, а о помоћи ни речи.

— Па зар ни од једне мисије, што се толико писало по новинама?

— Ништа. Када добијем купон, госпођица у рејону намерно погреша и место четири лица заведе једно или

двоје. И док се то после исправи онда прође и онај дан када се за наш рејон дели.

Спроћу моје куће кроз проређене и поломљене оградe на пољани иза Платнаре гомила камења кречом поливена, која показује гробове погинулих приликом борбе, а где се још на по неком камену, како ми жена и деца причају, види црвенило крви. Онда иза њих просте настрешнице, само подигнути кровови од дасака са дрвеним преградама. То су такозване баракe, у којима су држане избеглице које су довођене у Београд и тек после десет дана или месец дана одабирани, ко ће бити пуштен кући, ко интерниран поново. И када ми жена поче причати, како је у тим баракама био г. Рајић са својом браћом, онда сам тек са ужасом погледао у те настрешнице и редове од дасака. Јер ја сам у Подгорици и био баш са том групом где је био Г. [Бранимир] Рајић, инспектор Мин. Унутрашњих Дела са својом браћом. И спречен болешћу, случајно изостао сам из те групе, а ево тиме избегао нешто најстрашније у животу да доживим: да будем доведен у Београд, стрпан баш у те баракe, које су спроћу моје куће и да, кроз плот гледајући своје и кришом примајући од њих разне понуде, издржим месец или више оно страшно дневно и ноћно очајање: да ли ћу бити пуштен тамо к својима преко оградe, или поново одведен и да их више никада не видим.

И ваљда због тих гробова и тих барака, које су се црниле и зјапиле празне да нас приликом каквог општег интернирања поново приме, још сувљи, још пустији чинио ми се цео овај мој крај. Особито она пољана ка Дунаву, гола, спекнута и ишарана и избраздана рововима; па кланичка пруга, која се тромо црнила и чије су шине изгледале као да су исецкане, јер се јасно још издалека назирали на њеним насипима копани заклони приликом одбране

и пушкарања. И иза те пруге протезала се она пространост са полеглим врбљацима која је допирала до саме обале, одакле је блештао разливен Дунав, чија је белина била сваки час прекидана црним силуетама стражара и њихових бајонета, који су је чували и обилазили.

II

Али све то није сметало да одмах одјурим, да би се што пре нашао са нашим. И право у Скадарлију код Три шешира. И ма да сте пре, долазећи, једва чекали да видите оне рушевине Београда, да својим очима сагледате сав ужас од развалина кућа и улица, сада то потискује жеља да се што пре нађем с нашим, да видим ко је од њих тамо, ко није, ко у животу, ко умро, ко у изгнанству. Али, поред свега, уз пут, ипак, дира мирноћа и пустоћа. Капци прозора даскама запушени. Зидови, као оно деца кад се блатом бацају, тако се шарене од рупа од куршума и шрапнела. Док у коме дворишту стоје нетакнуте соба и кујна, дотле главна кућа сва разваљена. Од ње само штрче зидови а међ њима пали кућни кров, који, одупирући се о земљу својим као ребра повезаним гредама и шиндрама, као да покушава понова да се дигне. Па онда читав ред саме рушевине из којих само штрче димњаци а испод којих, из рпа цигаља већ травом зараслих, сагледате по које парче плеха од фуруне или кревета. Дућани, бакалнице, пиљарнице затворени, некадашње пекарнице, са навученим и закованим капцима, празне. По двориштима нигде живине, ни траг од живота. У неким тек по каткад појави се какво чељаде у црнини. Али, брзо се враћа натраг јако залупивши врата за собом: као нека врста навике од већ урођеног страха. После тек видите да се има за шта. Јер, једнако, на сваком кораку,

стражар. У ратној опреми, са натакнутиим бајонетом, као да се још воде борбе на Торлаку око Београда. И, обилазећи своју улицу, у сваку авлију улази, загледа. Сваког пролазника загледа од главе до пете. И те њихне страже са бајонетима, постављене на сваком углу, ћошку, чине да, кад уђете у улицу, ви се налазите ограђени с обе стране као неким зидом од њихових стража и осећате се као да сте заробљени, и погнуте главе журите се да што пре стигнете на место куда сте пошли.

И са коликом сам радошћу прилазио пивари И. Бајлони, где сам толико година као чиновник провео. Испред улаза спазих „брат Илију“ [И. Симића], „Бињалију“, благајника. Прво се запрепастих од страха како је смео да остане од Аустријанаца, знајући за оно његово наивно, од срца учешће у свима патриотским друштвима, она његова војводска одећа приликом наших патриотских процесија. Али се још више изненадих кад га видех какав изгледа. Не онај пуни, обли и чисто модро светли и вечито насмејана лица „брат“, „кум“, „побратим Илија“, већ смршавео а лица тужног, очајног, и свег обраслог у браду, бркове.

— Како је, брат Илија? — упитах после љубљења и поздрава.

— Не ваља, Боро! — И као јединца сина жалећи, поче ми показивати на свој спласнути до кичме приљубљени трбух и, тресући пешевима од капута који му је клемпаво висио, настави: — Не ваљам ти, Боро! Ништа ти не ваљам.

У том, ваљда по гласу ме познавши, али не слободно већ као извукавши се из кафане, долази Шапчанин [Драгутин Јовановић, кафеџија код пиваре], већ крезуб. На питање како је, и он одговара:

— Не ваља! Од кафане ово мало кујнице што издајем, али већ се нема шта ни да кува. А син, Миша, ми интерниран. Жена једнако кука за њим, па не ваља.

И после паузе, одједном, као ваљда сећајући се на наш живот у тој пивари, кафани, оних вечера, седељки, весеља, уздахнуше изненада:

— Ех, бре, Боро!

— — — — —

И она државна велика застава која се лепрша, оне страже, звек оружја, мамуза, сабаља, чини на вас, када први пут дођете, тако тежак утисак да, поред све оне жеље, чежње коју сте неговали у ропству, којом сте били распињани долазећи кући, да што пре протрчите варош, чаршију, да што пре видите шта је остало од старога, онога што се оставили, сада сасвим ишчезава. И ви, видевши први пут Гуверман, као опекавши се од нечега, брзо се окрећете и уморни се враћате кући.

— — — — —

У Скадарлији, испред оне мале и увек лепо окречене кућице срећем Штиху молера. Раскречених ногу вуче неке завежљаје. Са оним његовим доброћудним и за свакога пријатељским лицем, распознавши ме кроз своје наочаре, викну изненађен:

— Ја? Јеси ти?

И опет, и од њега на питање: Како је? Исти одговор:

— Не ваља!

И заиста се по његовом осушеном лицу и носу, због чега му цвикер једнако спада те је увек морао главу на траг да заноси — види да му није добро.

Код „Три шешира“ наилазим на своје: Милорада, чича-Илију, Мићу, Душка, Љубишу и друге. Настаде киша од запиткивања и причања како о себи тако и о другима: ко је још од „наших“ у Београду; ко у унутрашњости; ко интерниран; за кога се чуло да је у Албанији погинуо; ко избегао и у коме се месту налази. . . И сваки час извештаван застој у говору. Немо гледамо један у другога као изненађујући се и не верујући да смо се заиста понова састали. А на свима одела, поред свакидашњег дотеривања и пеглања, ипак сва дотрајала, изломљена. Капут једне боје, прслук од другог штофа, а панталоне од трећег. Само чика Мића и Љубиша, два стара кицоша, успели су да сачувају сву своју „гардеробу“, те су и сада као и некада „феш“. Али поред свега тога што су им лица срећна, насмејана, зато што су још живи, што у својим креветима, под својим јорганима још леже, за истим столовима седе, на истом се месту сунчају гледајући спроћу себе у оно мрко зеленило дивљих кестенова и слушајући како из башта малих скадарлијских кућица шумори лишће дрвећа, а особито оног високог, старог ораха, ипак, у очима свакога, око углава, стоји утиснут један згрчен израз. Тај згрчени израз био је као траг нечега страшног преживелог. Оно што се ни у сну није сневало да ће се доживети: гледање смрти у очи, пропаст Отаџбине, слободу. . . И тај укочени израз у њиховим очима чинио је да поред највећег смеха, радости, лица су им ипак изгледала некако смркнута.

Одједном, усред најживљег разговора, почеше се дизати од стола и улазити унутра да тамо тобож разгледају слике и читају објаве по зидовима. Једино остаде Милорад. Он као пркосећи поче се што јаче раскречивати на столици, одупирати лактовима о сто, и, са оном само сада јаче набраном попречном бором на меснатом челу

и са устима напућеним у инат, поче нервозно гребати прстима по пепелу од луле и пућкати из ње.

— Шта је? — питам га.

— Ништа! — гунђајући одговара ми. — Сигурно код „Јелена“ спазили патролу која иде овамо па, као увек, склањају се.

И заиста, одозго, тутњећи, тако оштрим парадним кораком долазили су њих двојица, два „вахтмајстора“, главна патрола. Примали су рапорте од стражара са улице, улазили у кафане прегледајући гостима исправе као и на улици задржавајући пролазнике. — За неке су наређивали да се воде у затворе, неке остављали на миру. Оштро гледајући у нас, срећом, не свратише, већ продужише даље. Одмах из кафане изиђоше наши. И да забашуре страх, почеше гласније да разговарају и слободније да се башкаре по столицама. Чича Илија седајући понова и то тако опрезно, полако опкорачавајући столицу, да је у стању да одмах кидне и, као оно мачка умивајући се шапом, тако и он прелазећи руком преко целог свог облог, дугуљастог и пуног гримаса лица, одахну:

— Хвала Богу кад одоше!

— Па како то? — почех ја не могући доћи к себи. — Зар нисте једном прегледани, па када су нашли да нисте опасни, онда сте ваљда слободни, мирни?

Чича креснувши оним својим оком испод којег му се виде велика брадавица и оним њему својственим пецкајућим осмехом, поче:

— А да ти не мислиш да зато што си пуштен кући, па да си сада слободан, миран?

— Како?

Са насладом, као учитељ свога ђака, поче ме Чича упућивати:

— Па ево како. Да си познат и тамо (махну главом и показа ми у правцу Управе Фондова), ето овако седиш једнога дана, а одозго као и сада, затутњи ова њихова „визитирајућа“ патрола, па, показујући стражару на тебе, само викне „халт“ и ти право — у квартал! Па преко понтонског моста, па на земунску станицу, па у фургон, па у Нежидер.

Видећи како на мене то све мучан утисак чини, као смешећи ми се а у исто време и сам изливајући свој јад за тај свој свакидањи страх, настави:

— Ја! Мислиш ли ти: Гуверман решио, и дошао сам кући, па сад ништа. И онда само седи и пиши твоје шалваре, ћизије, ћидије, Софке, Коштане и једнако се свађај са мном како ти добро не изигравам Митку. . . А јеси спремио торбу?

— Какву торбу?

— Торбу, торбу да си спремиш, Борчо! — И сасвим раскречивши се на столица а не као до сада, онако на опрези само једним куком седећи, наслађујући се са мном, поче жаргоном из „Коштане“: — Торбицу, Борчо, да си спремиш! И прво у њу да си метнеш свећицу, да ти се има више главе шта да запали када умиреш у какав лагер, у какву бараку. А после у торбу два, три повећа хлеба, повише сланине и та торбица уз кревет да ти је увек. . . Па тебе стражар изненада, ноћу, за врат, а ти за торбицу па с њоме право у квартал. . . А имаш ли пасиршајн (допуст за кретање по вароши)? Камо да ти га видим?. . . А мој? — И Чича одскочи лупивши се по капуту и са страхом поче завиривати у унутрашњост цепова. Али видевши да му је ту, и да би забашурио свој страх, окрену се Мићи: — Видиш ли, Мићо роде, зашто продадох и онај мој последњи други капут. Није због сиротиње него због овог проклетог „пасиршајна“. Забо-

равим те обучем други капут, и тек око пијаце се сетим да сам обукао тај у коме није „пасиршајн“. И онда, док кријући се по улицама, кроз баште и капије вратим се кући, од страха ноге ми дођу као у зеца. И ето зато, због „пасиршајна“ продао сам тај мој последњи други капут и зато сам сада миран! . .

III

Услед оног Чичиног [Илије Станојевића] причања, цео сутрашњи дан који ми је остајао слободан, јер сам, према наредби, имао прекосутра се јавити том злогласном Витману и од њега бити или понова интерниран или пуштен кући добивши пасиршајн, цео тај дан провео сам узнемирен. Сваки час сам отрчкавао око Три шешира, Цетиња, Мале пиваре, пошто даље у варош нисам смео, да ме не би ухватили. Са сваким сам навлаш започињао говоре о тим пасиршајнима да бих могао да видим његов како изгледа. Било их је различитих. Најнесигурнији и најопаснији су били по којима се морало свакога дана изјутра јављати у полицији, па онда они који су имали на пет, десет и месец дана јављања. И као доста сигурни они пасиршајни, по којима се ниси морао јављати али у којима је ипак стајало „способан за војну службу“. Дакле, ипак, приликом првог хватања и интернирања, опет у какав лагер. Као најсигурнији и најбољи пасиршајни били су на којима је стајало или „неспособан за војну службу“ или године старости преко педесет. И онима који су били око педесет лако је било слагати за три четири године, али где ћеш слагати за осам и десет година? Зато је мени у почетку било необјашњиво оно пуштање браде, косе, и аљкавост и запуштеност неких наших професора и учитеља. Али, тиме се „две муве

убијало". И патриотизму пуштањем дугих брада и коса као знаком жалости за изгубљеном отаџбином се одуживало, а с друге стране тиме су увек били у стању да одагнају сумњу код власти због слаганих више у броју година него што имају.

Прекосутра, мада сам поранио и праћен женом, као што су сви одлазили код Витмана да, ако му се „што деси“ — интернирање — она се брзо враћа кући да би му могла на време, док га не пребаце преко Саве, дотурити торбу и ћебе, ипак, када сам дошао, било је већ доцкан. Витман је био већ свршио свој јутарњи посао, био уредио своје робље. Који су били за пребацавање преко Саве били су већ стрпани у подрум и њихове жене и матере, поређане уза зидове, чекале су их да им уз пут добаце зимски капут, торбе и ћебад, а они који ће бити пуштени кућама били су добили неке бонове са бројевима 1, 2, 3, на основу којих ће добити од полиције те чувене пасиршајнове, и били су поређани у двојне редове на улици испред капије.

Изгрђен сам амалски од Витмана, са наредбом да му сутра дођем. Наравно да сам сутра дошао први. Прозван од њега и добро промерен од главе до пете, по његовој наредби добијем од војника купон број 3. Војник, утрапљујући ми тај купон, чисто ме одгурну показујући главом на капију, улицу, да тамо одем и станем с осталима у ред. Жена, вирећи кроз прозорска окна супротне кафане, видевши да сам „испливао“, сва срећна, одјури кући.

Уз пут са групом „изабраних“ који ћемо добити пасиршајне, здравећи се са познаницима и услед раздраганости што сам бар за сада спасен, када смо дошли у полицију, купона мога ни у једном цепу није било. Сва моја претраживања, поновна идења истим улицама куда

смо пролазили, загледање међ калдрму, претресање сваког шљунка и групе ђубрета ветром завејаног у ћошкове, међу прагове кућа и дућана, ништа није помогло. Нема га и нема! А у полицији без тога не дају пасиршајн.

Мора се понова ићи Витману и јавити за ово. А у напред се зна шта за ово свакога чека. И сам његов придворник, војник, када му јавих зашто морам код њега, утеши ме:

— Бога ми, сада ћете сигурно бити ако не интернирани али затворени.

Док је војник к њему отишао да му рапортира, ја већ почех да бацам поглед у онај подрум из кога, на клупама и бетону, већ се црнило неколико њих, наслоњених на свој пртљаг, већ предани својој судбини и размештајући се да што угодније могу да се испруже, очекујући пратњу која ће их одвести у лагер.

У том се појављује Витман. Здепаста тела, развијених вилица, уска, ниска чела и малих, намрштених очију, ударајући се корбачем о лаковане чизме, тек викну на ме:

— Шта је?

— Изгубио. . .

Војник, извиривајући иза његових гојазних мало угнутих леђа, понизно је пратио покрете његове руке и корбача, да по њима може да зна куда ме треба одвући.

Витман поче да грди. Срећом грдио је више немачки него српски. И онда понова се врати, залупивши за собом врата. Почех упитно да гледам у војника. Војник, снуђен, као жалећи што се преварио у својим надама да ме затвори, промуца:

— Казао је да сутра доћете и онда ће видети шта ће с вама учинити.

Бирајући крајње улице, да ме не би патроле наишле, смркнул, отишао сам кући. Било ми је већ почело додијавати све, све.

Ујутру, пошто сам казао жени да од новаца већи део узме а нешто мало остави у џепу, не говорећи јој ништа о свему, она долази и показује ми мали картон.

— Шта је ово?

— Па то је!

— Шта?

— Па то је тај проклети купон што сам га био изгубио и због чега сам требао сад бити или интерниран или затворен. Нисам хтео да ти о том говорим, да се не би једила. — Одговарам жени и погледам га помно са обе стране. Дакле, у оној раздраганости што ћу бити пуштен, ја сам га гурнуо међ новац. Он се увукао у угао савијене новчанице тако да, кад сам после претраживао, нисам могао да на њ наиђем нити га под прстима осетим.

Пошто сам од Витмана понова био изгрђен, када сам му показао нађени купон, и ја са осталима био упућен у полицију за легитимацију, ја сам отишао али чврсто држећи. . .

IV

И мада сте сада спасени од Витмана, са пасиршајном, истина са „способан за војну службу“ али да се не морате јављати полицији, дакле мало као привилегисани, сигурни, ипак некако не можете да се смирите, навикните. Бежањем преко Албаније, Црне Горе, па Босне, [услед] оног вођења по групама, по лагерима, осећате да сте тиме толико одбачени од оног некадашњег вашег

свакидашњег живота: канцеларије, књига, штампарија, редакција, својих кафана, свога друштва, да сада, када сте се понова вратили, да понова њиме почнете живот, ви не смете да у њ уђете. Чисто обилазите око њега.

Обилазим око куће која треба да се оправља и попуњује, око собе за рад, књига, пера, мастила, и једнако шврљам по вароши. Сада вас више не дира она црножута застава, Гуверман, оружје, страже. Ипак, опрезно обилазећи око свега, идете по вароши, чаршији, као тражећи нешто за које знате да је заједно са вама преко Албаније ишчезло, а изненађујете се од онога за шта се нисте надали да ћете га оволико затећи. Док су крајеви вароши пусти, празни, са по тек неком кућом и радњицом понова отвореном и оживелом, горе, центар вароши, поред свега рушења, је исти. Исте трговине, излози, иста пијаца и исти као некада људи. Вас изненађује толики број њихов. Знајући за ужас оне погибије албанске, и по томе не да сте судили већ сте били уверени да ћете наићи на готово пустош од наших, ви се чисто зграђавате када понова угледате сва она некадања лица по својим трговинама, радњама и по улицама. И то све смирено, прибрано, са свакидањим задовољним изразом лица. Као да се ништа није десило, као да су само на стражарима заменили капе, место шајкаче качкете, место тесака пушке са натакнутиим бајонетом. Испочетка радознано распитујете који су ту од наших виђенијих министара, политичара, истакнутих виших чиновника, професора, јавних радника. Али, после, када их почињете сретати и гледати оно њихово као некад шетање, разговоре, вама бива као неугодна та њихова мирноћа, задовољство и живљење оним њиховим, као у мирна времена угодним, пријатним у колико се може, животом. Особито са још свежим успоменама и страшним сликама агоније и уми-

рања преко Албаније наших регрута, вас у почетку изненађују и чисто вређају оволики млади, здрави људи. Све задригло и лепше обучено него икада. На првом месту трговачки ред, па онда занатлијски, кафеџијски и по који полицајац. „Ама како се ово извуче из војске и остаде у земљи?“ питате се ви. „Како забушише и осташе у земљи да сада, радећи своје послове, чисто брекћу од здравља?“ И не осећате да сте и ви од њих. Само с том разликом што сте ви покушали да преко Албаније бежите па нисте имали куражи да до краја издржите, док су они били искренији и, не лажући ни себе ни околину, ризиковали или да дочекају смрт или да, избегавши је, продуже свој свакидањи живот и рад. И сада вас та њихова веселост што су то постигли, вређа. Вређа вас њихова мирноћа, осећање радости живота, што су са својима, у својим радњама, кућама, улицама.

Ено Кнез-Михаилова улица: све веће трговине понова отворене. У њима исти трговци, помоћници. Иста њихова обла лица, негована тела, са истим оним оделима. И, или испред радње или за тезгом, исти они поздрави, дочекивање муштерија, погађање и издавање налога благајни да „каса“ наплати толико и толико.

Па остале: кројачке, књижарске, колонијалне радње. Погдеде, у којој, изненади вас нов газда. Сигурно пређе помоћник, а прави газда у рату и иностранству, и он предузео радњу. И тих нових трговаца, газда, све их је више. Већином млади, пуни здравља. На њиховим лицима читате онај срећни израз, што су успели да се „извуку“ и што продужују свој пре рата живот са свима оним пословима и зарадама и са оним надама које виде да им се остварују, пошто, у одсуству свога или газде или ортака и околних комшија, они се обогаћују и дижу „на своје ноге“.

Али, поред трговаца и осталих занатлија, вас изненађује онолики број кафеџија који су остали и сада и даље обављају своје радње. Знате их из мирна времена, знате њихово вечито забушивање војних дужности услед веза које су имали са својим гостима; знате да, и кад су морали ићи на војну службу, како су, и проформа а и ради личне користи једнако били као неки чиновници по војним станицама, да тамо приређују вечере и продужују своје трговачке послове. Особито вас изненађује када видите оне исте кафеџије и закупце хотела, у којима су били стални столови патриотских друштава ради ратова и убиства и где су се водиле читаве оргије, а у којима су и они узимали учешћа, како комотно седе и даље држе своје радње. Са оном истом фамилијарношћу сада се друже и опште са аустријским чиновницима, официрима а највише са њиховим фелдвелелима и члановима полицијских квартота, исто онако као некада са нашим властима.

И мада немате права, вас вређају сви. Ено кафеџије од Три шешира! Срећан и поносан што је остао, што му радња иде не може бити боље, што је осигурао код полиције свој добар глас, јер и они имају код њега већ свој сталан сто, али зато са још војничким кожним камашнама, са каквом насладом. и задовољством наред кафеане седа за сто да ручава и вечерава. И као никада у животу да није дочекао веће и славније дане, пребацујући један крај пешкира преко ногу а облизујући и бришући своје дуге бркове, позива остале, гладне госте, са оним његовим:

— Извол’те на ручак!

И онда развезе хвалећи се да прича како је и где нашао месо, маст и рибу. . .

— — — — —
Па вас изненађују поједине личности од великог положаја, као управници града Београда, чланови кварто-

ва који су, по дужности, за време наше, можда гонили њихове агенте и шпијуне, и знали наше најповерљивије државне ствари. Па онда начелници министарстава, партијски адвокати, кандидати за народне посланике, сами министри, и то млади, у најбољим годинама када, и по своме џепу и положају, могли су комотно да избегну из земље.

И онда они наши типови, патриоте који су од тога живели, наше четнике скупљали, одводили, испраћали на станицу. И када још угледате, а знате да наш војник, само под сумњом да је био комита, иде на вешала, када једног дана угледате на Теразијама самог председника оног друштва које је отпремало комите, како врши своју уобичајену, пред ручак, шетњу, вама се крв следи.

Не згражавате се непријатељем: како, због чега је оставио ове мирне код својих кућа а оног сељу одвукао у ропство, колико њиховој куражи да су смели да дочекају непријатеља.

И зато та Главна Чаршија, Кнез Михаилова, Теразије, Управа Фондова, Коларац, Маћедонска улица, првих дана вас једнако буни. Гледајући у њима исте оне које сте и оставили, једнако очима тражите и надате се да угледате нашег стражара са шајкачом. И тек ако вас нанесе пут ка Главној Полицији, покрај оног већ опалог тулбета где је увек кордон од страже и где се једнако спроводе или са лисицама или под јаком стражом осуђени и сумњиви, и када нехотице почнете да издижете главу да би тамо у дворишту сагледали онај црни крај греде која штрчи и за коју знате да су вешала, ви тек онда са језом почнете да осећате присуство непријатеља, да би сутра са што већом језом и одурношћу слушали како су ноћас тога и тога свештеника или сељака обесили.

V

Међу првима на које наиђох сутрадан то је био он. Пролазећи поред Два побратима, Шуматовца, Друге београдске гимназије ка Коларцу, издалека гледајући, обзирући се оним својим доброћудним, ведрим, увек расположеним лицем, прилазио ми је и гласно ме поче дочекивати:

— Сервус, сервус! Како си? — мој Љуба с Уба [Љубомир Јанковић], љубећи се и здравећи се. И ухвативши ме испод руке, пошто је боље набио у својим џеповима од капута неке празне флаше које је вукао, радостан што ме види, настави:

— Знао сам да ћеш доћи. Чак ја сам сам јавио твојој госпођи о твом доласку. Јер пре десет дана био је код мене детектив, распитивао о теби, какав си и шта си. Био си обележен као радикалац, али не од опасних. И ваљда ћеш веровати да сам ја то све ублажио.

— А шта ти радиш? — почех га питати гледајући оно његово похабано одело, још похабанији полуцилиндер, крагна од каучука у распадању, на којој се једва држи машина, па онда масне панталоне а ципеле у таквом стању да су личиле као да су папуче. Али зато из свију џепова вириле му неке празне флаше.

— Ја? — И као увек сваку своју недаћу карикирајући и окрећући на шалу, отпоче са оним својим смехом који му је из дна грла излазио: — Ето, продајем ракију да бих могао да зарадим за вино.

— Како?

— Па ето, онај мој Стојан [Миленковић] Спахија сада на велико и на мало продаје ракију, и ја му сензалим. Од сваког продатог литра имам свој провизион. И тако сада то разносим по кућама и кафанама, а после враћам

празне флаше. — И, стежући ме испод руке, поведе ме:
— Хајдемо мало!

— Не могу! — почех се одупирати. Ја се не познајем са твојим Стојаном.

— Та познаје он тебе. Хајде ти само.

И одведе ме. Г. Стојан Спахија, заиста, као да смо давнашњи познаници, тако ме усрдно дочека. Његове насмејане очи, онај његов мало влажан доброћудан осмех са црним растресеним брковима и образи, увек уздигнути на предусретљивост, чинили су га човеку тако пријатним, одавно познатим. Његово златно прстење на руци, ћилибарска муштика, скупоцени штап, они златни ланчеви на прслуку, особито оно његово кршење прстима и увијање половином у ходу, издавало је, поред свега кицошког у њему, и много војничкога. И у смеху, разговору, шали, он никако није престајао са својим пословима, радњом. И што је човеку најпријатније бивало то је: што је изгледало да он ту сву своју трговину ради онако узгред, тек да прекрати време, као из неког шпорта да ради, јер тако је весело, доброћудно и предусретљиво ћеретао. И, да задовољи своју трговачку сујету, одмах ми је почео нудити да пробам његову робу. И сам точећи, сам спрам светлости, жмиркајући од задовољства гледајући боју кроз пуне чаше, говорио:

— Ово је ваљевка од дванаест година. Ова од петнаест, двадесет. И знаш, Боро, ту смо сад сви, па долази. Долази сваки дан. Ту смо: ја, Љуба [с Уба, Јанковић,] Буца [Миливој Јовановић, професор], Бора [Поповић, професор], Мита [?]. Често приређујемо и фруштуке, вечере. . . Хоћеш ракије?

И окрећући се келнерају гласно нареди:

— Вељо, дај Бори!

Погледах иза келнераја и угледах Вељу [Петровића]. Дакле, и трећи бивши контролор државне трошарине на пиће у Београду. (Ја сам био контролор при пивари Бајлоновој, Љуба у шећерној фабрици, а Веља при Вајфертовој пивари. И са ових тако угодних и рентабилних чиновничких места дуго година нису могли да нас крену и преместе.)

— Па ми опет заједно, и око пића?! — добацих у шали Љуби и Вељи тамо иза келнераја.

— Бога ми, Боро, нама нико ништа не може. Ето, пре, ти код Бајлонове пиваре, Веља код Вајфертове, и пића колико хоћеш. Сад опет, овде, Веља је главни који издаје и наплаћује пиће, ја разносим по вароши, а ти сада буди трећи. Ти долази овамо да бар цаба не седиш. А и Сељанчица [Милорад Петровић] долази и навраћа чешће.

— А — помислих у себи када чух и за овога четвртога. То му дође да му ми овде представљамо неки мамац за публику. Јер ко нас види овде, знајући нас, тај онда може бити уверен да је пиће овде добро. И боље рекламе и препоруке за радњу заиста и не треба му.

Г. Стојан, коме је ова продаја пића била као узгредан посао, јер му је ова кафана служила као његова канцеларија, где се он може увек наћи, а одатле је после одлазио по вароши и по осталим радњама свршавајући своје трговачке послове. Остављајући нас и одлазећи у варош, а да би дао доказа како ће му, заиста, бити мило ако будем често долазио, нареди Вељи:

— Вељо, Бори ћеш од сада, као „његово следовање“, давати два деци на подне, два у вече. А ако хоће што за кућу то ћеш му рачунати по нижој цени него осталима.

И ето, првога дана мога изласка у Београд отишао сам утешен кући.

— Ко ће као Бог! — говорио сам сав срећан идући кући. Јер, ето, главно да сам свршио и побринуо се за ову најглавнију животну намирницу, а за друге лако ћемо!

Од тада почињем да распоређујем своје време. Пре подне код Трише [Јовановића, кројача у Кнез-Михаиловој улици]. Ту кришом, иза тезге, прочитам новине, хрватске и друге. Читање прекидам гурајући новине од себе при сваком уласку кога посетиоца. Пошто, или сам или по лицу Тришином, уверим се да је наш, настављам новине. Али, то је читање неугодно и самом мени а и Триши из бојазни да ко не рупи, не види.

После добивених вести а највише о намирницама, брашну, месу, око подне одлазак код Стојана Спахије. Тамо већ је друштво. Љуба с Уба тобож предаје рачун за продато пиће. Али увек остаје на некаквом дугу. Никад исправан. И када види да Стојан већ, због величине неположеног рачуна, бива као нестрпљив, он, да не би остао некако на само с њим, увек са собом довлачи по кога пријатеља. Колико је пута пре дванаест мене хватао за руку и, трепћући, чисто морао вући ме код Стојана:

— Хајдемо!

— Ама, рано ми је! — одупирем се ја. — Знаш, ја око дванаест навраћам.

— Ништа, ништа. Хајде сада са мном.

Знајући зашто, да не би био сам код Стојана, да га не би овај одмах за рачун почео, драговољно одлазим. Љуба прича, прави шале. Свакога пролазника зове, само да би што веће друштво било, што већи жагор, шега, да би се он опет тако неопажено извукао.

Али, поред свега тога, с дана у дан притискује човека све већи немир, бојазан. Поред душевне обамрлости, оног вечитог стрепљења да нећеш можда, или ноћас или сутра, и ти бити одведен, јер свакога дана се чује

за по двоје, троје, четворо да су одведени. Нека потајна мора, неугодност човека гуши

— — — — —
(Од Трише сам дознао о нашима који добро стоје код окупационих власти)

— — — — —
Па онда Стојан Спахија. Он је школски друг Витманов, пријатељ шефа полиције. С њим је на „ти“. Некадање своје „фон“ сад је обновио. У Маћедонској улици, где је пре била „Шумадија“ [Шуматовац], тамо држи своју радњу у којој продаје ракије на велико и мало. Код њега су готово сви наши на окупу. Једни ради заштите, а други и ради чашћавања јер је он, као и увек, добра срца и издашне руке.

Па онда. . . управник Заложне банке. У његовој кући седи Кватерник, шеф полиције у Србији. После шефа Ђенералштаба, најважније лице. А како добро овај стоји види се по томе што је успео да добије да тргује неким воловима (?) и да толико њих протежира.

Па онда Миша Јањић. Јер он, мада је код нас за време наших водио патриотизам, облачио се у разна војводска одела, приликом своје славе гудио уз гусле обучен у селачко шумадијско одело, после тога у нашим новинама излазила нотица како су наши официри у гостољубивом дому тог и тог, уз гусле, провели весеље, ипак, сада, држи две радње: једну у Београду, другу у Земуну. [После ми је Душан Теодоровић, шеф шпијунаже у Гуверману, причао како је, кад је добио налог да стакларију и посуђе реквирира за менажу Гувермана код „Коларца“,

од Јелинека добио налог да се из радње Јањића ништа не узима.]

Поред тих, уопште главнијих људи на које се могло рачунати да сада могу да помогну, мој Триша показа ми и остале „наше“, од којих се треба пазити и чувати и на које се сумња да су у њиховој служби. Особито на извесне даме.

— А откуда се познајеш ти са Херманом ? Јер треба да знаш да само њему имаш да захвалиш што си пуштен.

— Па знаш ти — почех ја — да има као неке судбине. Када ми, као ђаку у Врању, нису хтели да штампају моје радове ови у Београду, ја сам их њему, као уреднику сарајевске „Наде“, слао, и неке је штампао. Наравно, да, када сам у Београду дознао нашта служи његова „Нада“, ја сам престао. И сада, у Дервенти, био сам извештен да је он овде, у Гуверману, нека велика личност. Писао сам му и молио га да се заузме или да се пустим кући или да ми се допусти да са својом породицом одем у своје родно место у Врање, макар и под Бугаре. [Јао, какве ли ћу грдње извући од наших „патриота“!]

— Добро је — одговори Триша. И сад, ред је да одеш и да се захвалиш. Јер тај човек многим чини.

Али, када пређе страх од Витмана и осетите се да сте, бар за неко време, остављени слободни, себи, својој кући, онда настаје она узнемиреност. Пустош у вароши, пуста ваша кућа коју треба изнова подизати и снабдевати најпотребнијим намештајем. А толико је много пропало, уништено, да не смете ничему да приђете и да почнете да поправљате.

Свакога дана почињем своју тобож библиотеку да уређујем, оно мало књига и часописа што је жена нашла на

ђубришту, бачено од војника, и које је навукла на једну хрпу у соби. Почињем да извлачим из ње поједине књиге, часописе и тобож дотерујем. Али, при свакој књизи толико успомена о њој! По неколико свезака „Дела“, „Гласника“, „Бранкова Кола“ иде једно за другим, онда прекид, нема по пет-шест свезака. Или се наиђе само на корице, или на пола од свеске.

Особито су књиге поцепане и упола разглављене, а са својеручним потписима писаца. Ево га мој Јоца [Скерлић] са његовим општрим, енергичним, искиданим словима „Своме драгоме“ итд. Па онда Јанко [Веселиновић] са својим чап(к)унским, кицошким рукописом. Као да га сада гледам како заносећи лактом, надноси се над астал да испише посвету, кашљуцајући оно своје:

— А ха, душо моја!

А ево Шантића [Алексе], Ђоровића [Светозара] особито овога са његовим чистим, краснописним рукописом. Па узневерен, уплахирен, као што је био сав његов и став и лице, рукопис посвете [Милутин] Ускоковића. И тек сада, пошто сте чули за његову судбину, када је, бежећи испред Бугара, у очајању скочио и утопио се у Топлици, остављајући за собом цедуљу са овим редовима: „За пропаст своје Отаџбине сматрам да ја треба да платим својом главом“, тек онда вас овај његов узневерен рукопис на посвети свога дела, чисто пече. Па Пијетра [Кочића] који сада умоболан лежи овде у болници и кога не смем да посетим из страха да не навучем сумњу велеиздајништва. Па ево га и мој „блудни фратар“ са његовим „Пауцима“, [Иво] Ђипико. За њега сам чуо (срећом није истина) да су га Бугари у Велесу обесили. И како ли је он провео последњи дан?! Бијен, мучен од кога бугарског комитације, зараслог у косу и браду, накићеног реденицима, камцијама, камама, заударājuћи на воњ

Ћубрета, са оним карактеристичним македонским калчицама и опанцима, и од њега напослетку и обешен, — са каквим је очајањем мој Типико последњи пут окретао главу ка Бабуни, Албанији, Црној Гори, да, преко њих, сад последњи баци поглед на своје далматинске обале, њено сунце и њене жалове за којима је толико чезнуо и које је опевао. . .

— Боже мој, Боже! — шапућете у себи. И од свега овога сада ништа. Све уништено, умрло, или, ако је у животу, мучно да ће се наћи, срести, и од свега онога што је било бар један делић поновити и почети да се развија. . .

И увек узрујан тим успоменама, тим остацима књига, посвета, брзо бих остављао уређивање књига и излазио напоље. Али напољу, у вароши, иста пустош и невоља. Онамо на Зереку, Душановој улици не смете ни да се окрећете. Још издалека вам штрче редови пустих димњака, парчад задржана у падању платна од зидова и кровова, закачених и увијених гвоздених трегера. Чисто као да осећате, ма да тамо, међ тим порушеним крововима и димњацима живи понова свет, смрад од гара, од паљевина и рушевина. Горе, у самој вароши, Кнез-Михиловој улици и Теразијама, знате унапред шта ћете видети. Знате да ће вас дирати онај Гуверман, Двор, некадашња наша министарства сада претворена у њихова надлештва а све оковано оном црножутим четвртастом као растресеном (заставом). И то се лепрша, увија, разапета трепери према ветру, а праћена оним једноликим грактањем, као цупкањем по телеграфској пантљици, смртоносним митраљеским одјецима који се непрестано, од јутра до мрака, над вароши разлеже наговештавајући становништву сву његову сигурну смрт и погибију, ако се усуди да за ма шта дигне главу и проговори.

И то вас неће толико узнемиравати, колико знате да ће вас дирати, вређати они „наши“. А осећате да немате права да им завидите на њиховој срећености и прилагођености према новом стању. Бивате љубоморни на ону њихову не — срећу, него повраћај у онај, пре бомбардовања и окупације, миран и прибран живот са свима свакодневним срећама и пријатностима. Снашавши се у новој ситуацији, помиливши се са „постојећим стањем“, здрава разума и трговачке, паметне промућурности, одбацивши ову, можда код нас новајлија и интелигенције, тугу за пропалом Отаџбином, слободама, срећни што их мимоишла тешка ратна чаша бекства из земље преко Албаније, Црне Горе, пропаст својих радњи, домова, намештаја и оног богатства, и брзо снашавши се и помиливши се са непријатељевом најездом, продужили свој пређашњи, озбиљни живот, трговину, послове и радове, испуњене сада оном ретком домаћом насладом: легати у свој кревет као некада, јести јела као некада, одевати се, шетати, пити, дисати, у истом кругу, у истом оквиру, простору између радње, куће, кафане. . . Само, сада, све то увећано дражи и насладом са помишљу и поређењем за све своје познанике, комшије, ортаке који су избегли, који се ломе по Албанији, Црној Гори, Крфу, фронту и чије породице, у црно увијене, преплашене да ће остати без хранитеља, унезверено хукћу и у потаји, ноћу, наричу и плачу и, како из радње тако из куће продају што је заостало, да се исхране, одбране од глади.

И мада су они срећни, и према томе љубазни, предусретљиви, што су „испливали“ и могу оним својим свакидањим угодним трговачким животом да живе, вас они вређају. Једнако са сликама и успоменама о страхотама ратним, бежању преко Албаније, па онда, сада, порушене и разграбљене куће, глад породице, неизвесност како

ће се и само сада проћи, све то вас чини неправедним и зловним.

Непријатно и са неком одурношћу дира вас све. Особито она позната виђена лица која су исто и сада тако срећна, засићена израза и блажена ока што им је опет почео живот као некада. Услед ратног оркана, смрти, несрећа, или у први мах поремећени, уплашени да их неће штогод задесити, сада, избегавши то, уверивши се да их је то мимоишло и да су опет под својим „старим крововима“ и старим навикама живота, чисто се сјају од задовољства. Помиривши се брзо што је отаџбина изгубљена, што су други, страни, завладали, и међ тим странцима нашавши опет познанике, пријатеље и протекторе, они се опет враћају својим оним свакидањим навикама, задовољствима. И сада та свакидања животна задовољства: ићи на пијацу, донети што се жели, чекаати добар ручак, лешкарити после тога, увече са оним малим кругом пријатеља и познаника изићи на пиво, ћевапчиће, мезе, вино, у исте кафане, пиваре, сада је то куд и камо пријатније, слађе, драже, јер је било тренутак када се је могло све то, па и живот, за навек изгубити и никада више повратити. И зато су сада та свакидања задовољства много више, јаче, ценили. Човек се је чисто топио у тој телесној насади, надражају језика, грла, стомака, дисања. Испочетка ропћући и негодујући на остале, ви и не осећајући сами нехотице прилазите том животињском животу. Немајући више обавезе за оно више, за Отаџбину, патриотизам, културну мисију и предњаштво изнад свију, али зато и ограничење и пожртвованост, ви почињете да живите оним свакидањим, чаршијским животом.

Можда ће ме ко напасти, изгрдити, али уколико је ропство, немање свога ја, страшно, и то можда само

зато што нисте у сигурности да ћете остати у животу, у толико оно онда даје сву величину, драж живота. Тек онда, када зебете да можда сутра нећете бити слободни, да ћете бити затворени, обешени и усамљени, све вам одузето, тек онда осећате сву насладу и драж јела, пића, одела на себи, постеље у којој лежите, собе у којој се налазите. Са неисказаним задовољством ви осећате како још у оној истој кафани седите, у оном истом друштву разговарате, пијете, једете, дишете. И од задовољства што сте још у животу

. . . И почињете да завидите сваком. Особито онима који су већ нашли своја занимања, понеко место, или какав посао. Сва наша интелигенција, чиновништво било је похрлило општини да тамо, ако се може, нађе какву службу. Не толико због плате, него због концесија и синекуре које би имао. Особито због намирница из појединих рејона које би добивао пре осталих и не чекајући реда. А то је тада било тако много, да је више вредело него имати на другом месту сто и више круна [више] него као општински чиновник. И да је среће, заиста је наше чиновништво, нарочито оптерећено породицама, требало наћи ту места. Изговор да нису давали Аустријанци лаж је. Истина, водили су надзор. Постањали само за које су нашли да их треба наградити као своје. Али, то су већином била виднија места: као кмет, шеф економата, финансија итд. Али остало многобројно чиновништво могло се је, заиста, попунити од наше интелигенције која је највише патила и подносила. И што је најгоре, што је све нас највише болело, и крв у образе натеривало, што год се подносило крађе, уцене, и на

брашну, на соли, шећеру, шиканирање деце, жена, ма-тера приликом плаћања, то је све било од наших. Али, наша стара и несрећна болест и овде, у општини, била је у пуном јeku. И оно наше шеретско заклањање како тобож Аустријанци не трпе радикале већ само напред-њаке и либерале, била је лаж.

— — — — —

Данас сам био код Ненадића, потпредседника општине и најугледније личности. Он ме познаје. Био је чак на ристовачкој, врањској, царинарници неки чиновник, доцније у нашем паробродском друштву. Његово пљоснато лице које се распознавало и штрчало само оним прћастим носом, његове водњикаве очи, коса увек очешљана на „ларму“ и оне његове беле камашне на ногама као и златни, увек истицани, порећан на прслуку ланац од сахата, одавало је човека коме је тек сада дошла „лора“. Занесен у то своје спољашње одело, крагну, машну, капут новогa кроја, испеглане панталоне, беле камашне над ципелама, за чим је ваљда целог живота чезнуо, сав је био срећан.

Примао је публику врло ревносно. Женски свет са особитом питомошћу. Пред публиком која је била поданик Аустроугарске и која је долазила за бело брашно, путер и млеко, понизно, правећи гранд реверанс, клањао се је поздрављајући их оним „Кис ди ханд!“ А пред нашом србијанском публиком био је, особито према женскимa, девојкама, усрдан, интиман, чак и сувише. Сваку пишнуће по образима, са, безобразном, назочном предусре-тљивошћу примао их је и поздрављао:

— Па како си ми, секице? Шта радите, секице?

— — — — —

Данас сам био на пијаци и опет се горко покајао што сам тамо видео. Исти наш срам, јад. Али је жена крива. Ево две три недеље и оно мало што ћерчица на купон добива меса, толико је рђаво, последњи отпаци, пуздра, да се човеку гади када га види а камо ли да га зготови. И што је најгоре, ћерчица, кроз плач, прозобла на зими од силног стојања у реду и гурања, почне да прича како је онај Спасојевић [Влада, професор], ма да су жене из реда почеле на њ да вичу, да му се ругају, он, као пркосећи што му се може, испред себе, на рукама, на очиглед свију, опет изнео две и три киле меса; како је онај наш бивши министар, тако исто наоколо, без реда, добио; па онај чувени богаташ. . .

— Па, за Бога, што и ти не одеш? Познају те и даће и теби бар једанпут преко реда и штогод доброг, да се може скувати и какво јело од њега начинити.

И кад год би отишао, почео се приближавати а већ уз пут слушајући грдњу и клетву жена и деце који су се враћали са касапница или добивши какво рђаво парче или никакво, јер се тобож распродао, на по пута сам се окретао и враћао натраг. Јер знао сам шта ћу тамо видети: око касапница, као оно пси подвијајући реп, шуњају се наши богаташи и, подижући своје торбе, показивали би касапину да их види и да испод тезге и у страну одваја боље делове и више него што [треба], а понизно скидају капе и стражарима изговарају своје име са титулама, да би их овај пустио мимо остале, док су старе раднице, које су по два-три дана чистиле улице, једва скупиле мало новаца да дођу до меса, морале бити отериване оним кратким, набуситим гласом касапина:

— Нема меса!

Али, сада сам морао. Чуло се да ће општина продавати пилиће по сниженој цени. Жена не да ни опепелити.

— Молим те иди! Иди, бар један комад ако добијеш, да бар деца једном штогод поједу.

Отишао сам. Али још издалека, испод киоска општинског на пијаци, видим да се толики ред протегао, да сам одмах био начисто да нећу доћи на ред да штогод добијем. Почех да обилазим око продавнице. Као и свакада када општина штогод продаје, на првом месту [опазих] већ позната лица: кафеције, трговци, богатији који већ имају познанства са стражарима. Они први у реду и први добивају. Нагох се на прозорски отвор и тргох се. Наш бивши министар са оним његовим кицошким, свежим лицем, негованим и чуваним као у девојке, унутра ушао и издижући пилиће пирка им око стражњице да види њихову жутину, дебљину, гледајући их сањалачким оком и подижући их и мерећи.

На друга [врата] излазе, остраг, и већ износе по два три пара разни општински службеници; одборници и по неколико пари. Особито она госпођица која продаје сваки час надиге и својим обожаваоцима и пријатељима дотурује понеколико пари. Из општине готово без душе трче служитељи да узму за још кога чиновника. Остах да сачекам крај. Убрзо чу се оно познато:

— Распродато, нема више!

Свет који не дође на ред поче се разилазити гунђајући, стражари такође. Ја сам једнако стајао. И не покајаш се. После онога када се заиста све разиђе и када је мислио да више никога нема, изиђе из продавнице сам шеф економата општинског. Сам је вукао два три пара а за њим служитељ . . . Гледајући раскречено, са цвикером на своме уском паметном лицу сав се је срећан надносио над пилићима уживајући у њиховој дебљини и пуноћи. Када прође поред мене и познаде ме, трже се. Јавим му се. Збуњен што га видим, осећајући моралан удар, а из-

гледа, највише у страху од каквог фељтона сутра о томе, окрећући се служитељу поче оно наше шеретски:

— Знаш, Миливоје, те ћеш пилиће, као и ове што их ја носим, однети г. Јушу, комесару, јер су за њега.

Глад прети да нас уништи. И никаква мисао се више у мозгу јаче, наметљивије, не усељава него како ћеш своје не за месец два него чак до нове жетве, новог лета, да снабдеш и осигураш. А опет не смеш. Свакога часа се бојиш да не почне преметачина по кућама и одузимање и реквирирање. И тај страх од опште глади одузима све. Шири све свуда. Особито [између] нас чиновника, сиротиње и радничког света који су без својих и остављени сами себи. По читаве се дружине склапају. Све се одаје на трговину и куповину намирница. Из целог комшилука жене и одраслија деца се удружују и по два дана и ноћи одлазе по околним селима да набаве по штогод. Због стража на путевима и раскршћима морају ноћу да путују, или дању али преко брда, дубодолинама и унаоколо, што даље од путева. И онда сцена, када буду ухваћени од стража или потказани од самих наших сељака. У неком селу, у некој кући, добро примљени, у некој опет најуригани. У први сумрак по крајевима вароши видите како, кријући се од стража, улазе и брзо замичу споредним улицама. А измучени, са приљубљеним торбама и завежљајима брашна, пшенице и другог с чиме су, путујући, спавали, и у исцепаним чарапама, малаксали а једнако унезверена и уплашена лица, да ли ће да успеју да се прикрију и однесу својој кући, где их њихови очекују гладни. Особито је болело човека када би видео девојчицу и дечака, мало поодрасли и са осталом браћом мла-

ђом остали без родитеља, [где] погрбљени, посрћући од оно мало завежљаја и торбице што су набавили у неком селу, боси, са прерано развијеним петама и ножицама услед дугог хода, како раздрагано скакућу и, кријући се да их ко не опази, јуре својим улицама, да својој браћи малој, који их чекају увијени можда у последње остатке татиних хаљина, однесу проје и жита. Али зато, сваког се дана чује како су страже на том и том месту, селу, убиле то и то дете, жену, старца, који нису хтели да им стану, да би им одузели оно што су са толиком муком набавили.

Деца, одраслије женскиње почињу да умиру при најмањој болести.

Почињем да одлазим у Позориште. Седнем у разваљене и опустеле собе некадање управе Позоришта. Сем неколико столова са фијокама обијеним и растављеним и са покојом фотељом разваљеном и којом старом књигом, ништа друго. Како цела та кућа, разваљена, развучена, разграбљена, изгледа празна и пушта!

Али, ипак, ту човек, седајући за онај исти сто за који знаш да је у мирна времена био на истом месту и који те подсећа на она мирна времена, даје ти неку драж и пријатност. Одмах за мном почиње да долази Чича Илија [Станојевић], [Милорад] Гавриловић и други. Почињу они разговори, успомене о некадашњици. Ту, у тим полуразваљеним канцеларијама, заборавља се на свакидашњост, на улицу, на страже, на Гуверман, на ону црножуту заставу која се ледуја и по ветру повија над. . . све се заборавља.

Пред тобом нижу се у пуној дражи слике лица и некадашњег живота те куће. За тим истим столом за ко-

јим седим, одмах ми пред очи скаче драматург [Милан] Предић са његовим вечитим благим детињим лицем. Нагнут над поређаним и отвореним делима, картама [?] од сцена, а оном другом, уздигнутом руком, којом пуши, сваки час [почиње] да одсеца дугим прстима руке и тако нервозно отреса прах од цигарете. Па онда одмах, чим погледам у врата [од себе], у коју се сада [Драга] Спасићка сместила, а у којој је била управникова канцеларија, одмах ми, наслоњен о подвратник са рукама остраг, штрчи [Милан] Грол са његовим уским, паметним, али сав срећан ако му се укаже прилика да кога пецне, лицем. А из дворане, разваљене, засуте гомилом цигаља, парчади зидова, извијених и увијених гвоздених шипака што гранате нису могле да униште, и где су се давале представе, долазе вам ројеви слика од некадашњих представа, арије оркестра, шум и врева света по ложама и партеру. . .

И те обмане постају још лепше кад вам дође Чича Илија. И, изваљујући се у овим наслоњачама, својим шалама почне разна причања, успомене. Па онда Гавриловић или Влад. Шифе(?), [Милутин] Чекић, и онда се о позоришним стварима отворе причања и разна. . .

Али, то је било само за три четири дана. Петог дана појављује се један, по несрећи, студент, филозоф, чини ми се син г. Хутера(!), професора. Од мајора Ковачића тобож упућен да среди библиотеку позоришну. Заузима крајњу собу и отпочиње рад. Али, тај рад убрзо се претвара да чим се састанемо он долази и оном садашњом дрскошћу неких наших омладинаца да им није ништа свето, заузима међ нама место и одседи за све време разговора. Ма колико ти наши разговори трајали он упорно одседи. Узалуд притварамо врата, он опет улази. Доцније се обистинило да је био у њиховој служби, јер једног дана и сам је дошао код мене да, као њихов полицијски

детектив, прикупи неке податке о неком мом Врањанцу који је молио да се пресели из Врања у Београд где је тобож у мирна времена живео. . .

Једнога јутра у Позоришту јавља ми Милан служитељ да је долазио Огривовић и казао да идем у некадашњу Академију Наука и да се јавим мајору Ковачићу.

Хвала Богу! Дакле, свршено је, и ја сам као остали, професори, постављен на рад при сређивању књига Академије и осталих наших некадашњих просветних установа.

У дворишту, испред оне мале шупе, наилазим на Божу Николајевића и једног официра, уска лица, шиљаста носа и око крајева главе кратко, по арнаутском начину обријане косе. Његове мале очи, оштре, буљаве, сијале су неком такм мржњом и одурношћу. И чим му се представих, он чисто поскочи од беса. Сигурно увређен, разјарен што ме мора, према наредби, преко своје воље примити на рад, раскречивши ноге, поче са циничком злурадошћу да ми показује на хрпу књига:

— Ето, изволите, то је за вас књижевнички посао! И ви се издајете за некога књижевника, када се примате оваквога посла!

И оде бесно, лупајући својим сарама (?) од чизама, мамузама, клатећи својим дугачким рукама као и главом, која се, онако кратко ошишана, губила под великом, високом мајорском црном качкетом са златним ширитима. Седајући на свој фијакер, са намрштеним лицем, заузимајући што строжи став ћесарско-краљевског официра, одјурни оставивши ме са Божом Николајевићем, који ме поче оним својим доброћудним лицем и насмејаним

очима тешити и дирати за овако моје прво ступање на нову службу. И никада у животу нисам осећао горчије, теже дане него за то време у њиховој служби и под тим Ковачићем. Какав Огризовић, Херман, ти су цвеће према овоме! Чак и Витман је бољи! Он је бар странац, Мађар, и сав његов деспотизам, мржња према вама оправдава га. Не буни вас његово зверство према вама. Његов сте роб, ствар и — квит! Али овај, по несрећи Србин, Далматинац! И тек онда појмите сву ону јачину народне изреке: „Потурчењак је гори од Турчина“. И не гади вам се он сам, као личност, него као представник, тип оног дела нашег, т. зв. дегенерисаног Србина. . .

Два дана се упорно подржава глас да је Румунија објавила рат. И радост и страх. Одмах погледам на онај сенкруб до железничке пруге у пространом и пустом дворишту Платнаре. Погледам на њега, одмеравам његов поклопац и по његовом обиму замишљавам доле његову облину и ширину: да ли ћу моћи доста комотно да се сместим. Да, када настане њихово бегство из Београда и када настане опште одвођење нас мушких, приликом борбе око Београда, макар и главом платио, макар ме каква граната затрпала, тамо ћу се сакрити. Жив се више не дам. У поверењу то саопштавам жени и дајем упутства како ће ми дотуривати храну и остало.

Код Стојана Спахије редовно одлазим. Он прима мађарске новине и по њима се много штошта дознаје за напредовање Румуна. Онда код Трише, пошто и он прима бечке новине, а има довољно веза. Румуни провалили у Ердељ. Узели Оршавау. У Гуверману већа ужурбаност. По улицама удвојене страже. На сваком савијутку траже пасиршајне.

И мада знаш, чак нам је то и јављено да се што мање виђамо, што мање скупљамо, особито по кафанама, ипак, проклета наша сорта не може да издржи. Мада знам шта ће бити, да је опасно, да их има увек по двоје или троје шпијуна, ипак морам прво да навратим код Три шешира. Знам како ће Милорад [Гавриловић], надимљући се од потајне радости а највише горд што му се његова увек оптимистичка предосећања испуњавају, одмах се дићи и крупним корацима отркнути до куће и отуд кришом донети какве новине из којих се може видети много шта; и како ће Штирски [Владимир Николајевић, музичар] из кишобрана (а једнако је сунце било) у коме вуче своје ручкове: сир, парче меса, хлеба, што као контролор општински уграби на пијаци, одмах отуда извући скривене чешке новине а особито „Народни листи“ и пошто, климајући унапред главом као напрежући се тобож да кроз наочаре одмери да нема кога, почети да чита. И павши у узбуђење, сасвим заборављајући се, завршавао би готово гласно:

— Чешка, Чешка ће свима њима доћи главе!

Ми, освешћујући се шта радимо, чисто почели би да бежимо, растурајући се један од другог. А опет, кући се није ишло. Кришом, преко Зетске одлазио бих код Стојана, „Шуматовца“. И мало су биле и ту добивене вести, већ опет код Трише, на Теразије. На сваком се кораку трзаш. Издалека заобилазиш ћошкове, страже, погледајући са злурадошћу на Гуверман, ону ужурбаност, трчање (бар се нама тако чинило). Да су нас везивали код кућа да се остане, па не би се могло. Нека луда, страшна, од које знаш да ће ти можда и смрт доћи, нада, и раздраганост нас је обузимала! Макар сви, пола Београда изгинуло, само једном нека и то дође. Нека се сврши. Код куће пола сахата не може се задржати. Чим останеш сам, у

дворишту, изнад тебе, над Београдом, горе, у ваздуху почнеш да осећаш како тобож нешто дрхти, трепери, са низине дунавске као да чујеш грмљавину топовску. И онда, макар те на првом кораку ухватили и одвели у затвор, одмах јуриш, макар кријући се, тамо, у варош, ма где, ма код кога, уверен да ћеш дознати горде [?] и важне вести. А вести лете. Луде, противречне, немогућне, али за нас главу би разбили ко би нам казао да нису — истините! Те, официри, цео Гуверман преселио се у Земун. Њихове породице одавно одведене својим кућама. Ноћас на Торлак долазио аероплан, румунски, француски и наш. Бацали плакате. Она, јуче што се чула, пуцњава, то је била борба око Гроцке, Пожаревца, Градишта негде, између монитора. Принц Ђорђе аеропланом долазио и оставио свој шињел и капу на Топчидерском брду. А од свега тога што нам је истинитост утврдила, биле су страже, патроле, и коњичке и пешачке. Дупле. Под ратном спремом. И свуда, свуда начичкане, да је било све пусто, затворено. Радње, пијаца. Није се могло ништа добити, већ само пријатељ пријатељски што је продао, наравно по већој цени него што је у ценовнику.

И гласови: како се спремају спискови за интернирање. Час од ове до ове године. Час ове и ове категорије. И жене, и децу. Онда, само мушку. И као да ће се све то за дан два свршити, као да већ гледам њине како по улицама јуре и гоне ове, чујем од свакога решеност: „Ја ћу се сакрити!“ ~ „И ја, и ја, па макар ме стрељали!“

Једнога дана у пролазу видим Чича Илију који не сме дуго да остане код Три шешира. . .

— Шта радиш ту? — питам га.

Он, пошто одмахну главом горе и доле да га ко не види, поче показивати на онај ексер, на дрво што је укуцавао у зид:

— За фењерче!

— Какво фењерче? — почех с осмехом осећајући да ће опет какву шалу. . .

Пресавијен, са руком остраг, задижући пешеве од жакета и намигујући ми, поче ми показивати на прозоре свога стана.

— Види: тамо сам спремио душек, јорган и све. Па кад дођу наши, то ћу да изнесем и прострем онамо до зида, да обесим за онај ексер лампу, фењерче. Али, да дођеш, и за тебе ће бити места, па ту, на улици, три ћемо дана и ноћи да лежимо, седимо, пијемо, једемо. . . Кад дођу браћа и кажу нам: „Идите, браћо, и спавајте!“ одговорихмо: „Не, не, браћо, ви идите и спавајте унутра, по кућама, јер сте уморни, а нас оставите да овако, на улици, лежимо и гледамо у небо!“ Да, да, да се зна колико је то смети напољу лежати и у небо гледати било за нас драгоценост!

И очекујући то, онда ко би кога могао задржати код куће? Руча се стојећи, на двоје на троје. Жене се лажу да морате одмах ићи јер вам обећао тај и тај да донесе кришом брашна, масти. Док једно вече Триша, сасвим озбиљно, саопшти ми да од петка, четвртка па за три четири дана никако не излазим из куће. И то да никоме не говорим. Јест, ја и тајна! Наравно да сам исте вечери, одлазећи од њега, кога год сам срео, опет у највећој тајности и да и он ником не каже, (сваком) саопштавао.

И, пролазећи поред „Зоре“, пошто ми је остајало још два дана до петка, да се у част и моје епитимије и домаћег затвора што боље почастим, свратих на пиво. За једним столом чух како се моје име спомиње. Затим један од њих, резервни официр, прилази, представља ми се (не знам да ли је био неки учитељ или професор у Кикинди или Н. Саду) и моли ме да пређем код њих.

Сео сам код њих. Били су наши. Из прека. Као резервни официри. И онда, наравно, да је настало оно радосно ча-шћавање у част румунских победа и што се једном већ почиње да свршава. Лепо нам је било код „Зоре“, него, на њихову молбу, морало се и по Скадарлији. Узалуд сам се опирао да не смем после девет јер немам ноћни излазак, на њихово уверавање да ће ме они до куће допратити, остао сам. И заиста, није било ни десет минута да је било прошло девет сахата, када сам, праћен њима, дошао до Гундулићевог Венца. Наравно да је било све мртво и све притиснуто патролама. Свака патрола, издалека назирјући моје црно цивилно одело, чисто би полетела у сусрет нама, али, видевши ме у друштву њихових официра, трзала би се и пуштала напред. Код Гундулићевог Венца, одакле сам имао да савијем у свој ћорсокак, казавши вођи патроле да су ме они задржали и да ме пусти кући, опростише се са мном и вратише натраг. Али, тек што су се они одмакли и изгубили и тек да уђем у капију, сустиже ме бат стражара, његов глас:

— Халт!

Стадох.

— У кварт! — И показа испред себе. Мислим да је неспоразум и долазећи до раскршћа где је био вођа који ме је пустио, пре но што ћу да дигнем главу и да га упитам, он, одмакнувши се у страну, као пропуштајући ме, откомандова руком правцем у кварт.

— Ето ти га, на! — мислим у себи. Као да те неки бес, несрећа подузима, не можеш да се смириш. И сада под бајонетом, под стражом!

Душановом улицом, где скрећемо за кварт, наилази нека жена вукући неки веш. Стража је пропушта. И што ти је човек! Мени је криво што и њу не задржава, када се је толико задоцнила, а мене води у кварт што сам само пет минута.

У кварту, осветљеном, са редовима наслоњених пушака у ходнику, нема дежурног. Отишао на вечеру и седељку код неке своје. После дужег стајања даду ми столицу. И тек око пола дванаест долази (дежурни). За време рапорта стражара он ме чисто крвнички гледа и одмерава. Његово ситно, јеврејско, четвртасто лице са чупавим, накострешеним као четка брковима, у неком шкргутању се грчи. После дужег чекања излази из канцеларије и пружи ми једну цедуљу показујући ми на басамаче и излаз. Низ осветљене басамаче силазим и као радосно загледам цедуљу. Али у њој: да само ноћас могу отићи кући а да се сутра, у шест сахати, имам „неодвисно“ пријавити. „Знам ја то ваше неодвисно!“ мислим у себи. Целе ноћи нема спавања само да тачан будем и тиме као да их умилостивим.

Пропуштан од две три страже, која је свака загледала цедуљу, долазим кући. Жена, сва избечена од страха, дочекује ме:

— Шта је? Где си, за Бога?

— Море, ништа! — умирујем је ја. И укратко причам. Њено лице, измучено од страха, слутње шта ми се десило, куда сам одведен, добива онај израз који је још пре десет година добила стекавши тврдо уверење да ће ми од тих кафана и бити крај а ни од чега другог.

— Па то ће ти и доћи главе! — вели она измучена и спушта се међ децу.

Ма да уверавам себе да ће ме пустити, да је то ситница, или ако будем осуђен на какву новчану казну, ипак неки немир, неко предосећање не да ми да се смирим, заспим. А мораш, због жене и деце, да се чиниш да си миран, безбрижан, да спаваш.

Пре шест сахати одлазим у квартал само једном да се сврши са овом неизвесношћу и да се види на чему сам. Јер, поред свега што је била ово невина кривица, ипак,

ипак, известан немир, дрхтај у душу ми се увукао. Зато сам готово прескакао оне трамвајске шине грабећи да што пре и на време стигнем у квартал. Тачно сам дошао у шест и пријавио се по војнику. Дан је свеж и пун сунца. Душанова је улица бљештала у зеленилу. Са Дунава је допирао мирис воде и труле траве. Кроз онај пропланак где се завршавала Душанова улица улазом у Доњи Град и кроз који се назирало земунско предграђе, кроз оно море од воде, светлости, врбљака и шума, допирало је овамо пуно пролеће и већ сазрела свежина. И улазећи у квартал, остављајући за собом ту сунчану светлост, нехотице би почели као да предосећате да је можда више нећете видети. Бићете затворени. Зато су у ходнику онако ледено вас дирале поређане и наслоњене гвоздене цеви од пушака. Бацате поглед доле у двориште, високо ограђено, где су затвори, одакле сваки час долазе војници. И нехотице, бирате од оних поређаних прозорчића који допиру горе до вас код апсанских врата, помишљајући у којем ћете се од њих до малочас обрети. Онда вам долази на памет шапутање и причање о мучењу, батинама и другим тортурама које врше над затвореницима, док се њихова судбина не реши и не буду одведени или у затвор на досуђено издржавање или у интернирање. Теши вас да ваља према вама, као интелигентном човеку, неће то покушати. Бацате поглед низ себе, по свом оделу и, по његовој исправности, уверавате се да изгледате доста добро на господина. Али, одмах се сећате и прича како су пре неки дан тог и тог инспектора, директора гимназије, професора, не обзирући се на његову интелигенцију, мучили и злостављали. Ходник где чекате постаје вам тесан. А оно војничко сваки час узимање из насланог реда пушака, опасача, фишеклија, набадање ножа да стражарно спроведе кога притвореника у главну поли-

цију код Витмана, још већи вам страх задаје. Осећате да, ушавши овде, у квартал, већ нисте свој већ њихов, њихова ствар, роб. Зато вас тако мрко и погледају пролазећи поред вас, одмеравају од пете до главе.

Никако ме не призива вахтмајстор. Већ је два три пута прошао поред мене, мрко ме погледајући. А осим мене још никога у кварту нема. Једва једном позва ме. Ма колико да сам се трудио да будем услужан, чим уђох код њега, он ме врати натраг показујући на мој шешир.

— Оставите то вани па онда улазите.

И онда поче саслушавање. Све причам потанко како је било. Чак, да их не бих расрдио, не усуђујем се да се жалим на вођу патроле што ме је прво пропустио па тек кад сам дошао до куће, онда вратио и дотерао у квартал.

— Изиђите и чекајте напољу! — Чу се његов натмурен и кратак одговор.

— О, ово му није на добро! — Пресамићен, излазећи почех ја у себи. И још, када мало после видех како војник, кога је био позвао к себи после мене, излазећи од њега и мерећи ме погледом, поче да се оружа, узима пушку, фишеклију, одмах осетих да је то мој пратилац који има да ме спроводи. Дакле не кући, не на затвор од два три дана него код Витмана, а од њега преко Саве ко зна где. А после, отуд из кога лагера ни Херман ни Гуверман мучно да ме узвуче. Да бар жену поведох па да сада успут кажем да отрчи код Хермана те да, ако може, док још нисам пребачен, да ме задрже. Херман, Херман, само да ми је доћи и јавити му! Војник се полако опрема, два три пута пролази поред мене носећи на потпис наредбу, ваљда о мени.

Одједном, из његове канцеларије излази и онај други наредник који је, док сам саслушаван, радио за другим столом. По његовим плавим очима, меком лицу и ме-

ким косама, одмах осећам да је то сигурно, ако не Чех, а оно од наших. Прилазим му и узбуђено, правећи се да не знам шта је решено о мени, почињем:

— Молим Вас јавите и реците вахтмајстору да је већ девет сахата и да више не могу чекати јер морам у Гуверман.

— У Гуверман? А што тамо? ‘

— Да, морам тамо, јер радим тамо! — отпочех да лажем. — Код Хермана, секционшефа.

То мога Чеха као увери. Његово лице се чисто овесели, радујући се можда и сам што је знао да ћу тиме бити спасен.

И заиста, чим је отишао код вахтмајстора и саопштио му моје откриће, одмах ме позваше. Сада је већ и вахтмајстор стојао и мало намргођено слушао моје тврђење. И да бих га сасвим уверио о истинитости, додам:

— Молим, ако ми се не верује, нека ме отпрати један ваш стражар.

— Добро, идите! — процеди овај напослетку.

У три корака сам сишао. Удишући на улици светао, топао ваздух, готово сам потрчао кући да се јавим мојима, јер знам како са нестрпљењем и очајањем очекују шта ће бити са мном. И чим сам видео да њихова брижна лица одахнуше видевши ме код куће, одмах сам натраг и одмах опет у варош. И, наравно, изговарајући се да морам сада наћи Хермана и од њега ма какву дозволу, препоруку, шта ли, тек да имам то написмено код себе. И дошавши до Гувермана, знао сам на колико преграда мора се проћи док се до њега дође. Прво, код главне страже на улазу. Онда унутра, код портира, и њему потанко све испричати куда, код кога желите. Да ли имате цедуљу за улаз? Ако не, како вам је он казао да само кажете да ћете код њега. Па онда, ићи оним ходницима, бити изложен

погледима разних официра, молилаца а највише сумњивих, поверљивих људи који ће вас у чуду гледати. Па код самог Хермана, ако прима, чекање пред вратима. И напослетку, какве је воље, расположења? То све, што није можда у истини али што је онда мени било требало да се одлучим да одустанем да не идем код Хермана.

И онда, полако опет код наших: код Трифуна, Спахије, Три шешира. Причајући свој ноћашњи доживљај и примајући од њих вести, наравно да сам у мрак дошао кући.

Али, издалека спазим жену како иде застајкујући, као очекујући ме. Њено смркнуто лице и погурен став изненадише ме.

— Шта је? — прилазећи јој питам је.

— Па где си, за Бога? — И, окрећући се испред мене да продужимо кући, пуна накупљене горчине, као да самој себи наставља: — Као да те је неки ђаво узео. Опет долазио. . .

— Ко?

— Детектив. Интернираће те.

— Е, ти знаш! — почех ја с подсмехом мислећи да је то њена плашња због мога „дуњања“.

— Да, да, видећеш! — као дигавши руке од мене, наставља она у себи. — Него неки глуп детектив. Види се да је тек сада цивилно одело обукао. Питам га зашто те зове. Он прво поче како му требаш да те испита како си из Дервенте дошао, на који начин. Нема код њих никаквих података. Изгледа као да си долетео. И да сутра зато мораш у шест сахати да будеш у његовом стану. Он је спроћу главне полиције. Кад будеш ушао, да питаш газдарицу и она ће ти показати на првом спрату његову собу. И види се опет да је детектив, ваљда још неки прост војник, сељак, јер одлазећи заврши: „И знате, госпођо,

не узбуђујте се. Ми смо дужни њихове породице да обавестимо да буду спремне. И зато господин нека је тачно у шест сахата код мене.”

— Имаш што за вечеру?

— Не знам. Ваљда је нешто остало. Нисмо ни ручали као што треба.

Свраћам у кафану да купим какав мезелук, шкембиће, а највише алкохола. Живци већ попустили. Игра снага. И ко зна, опет ваљда целе ноћи се неће заспати. . .

— — — — —

И опет, као и прва тако и ова друга ноћ — неспавање. Само тежа, гора. Као нека мора да вас притиска и дави. Сваки откуцај сахата, свако кретање у дворишту, наговештавање да се ноћ креће, пролази, бива, дира вас и болно трза. Сутра, у ово исто доба, нећеш бити у кревету, међ својима, и ко зна или пешке или у каквом фургону, под стражом ићи ћете некуда да се можда више не вратите. Живци уморени, као напета тетива трепере. Алкохола! И мало се умртве и смире. Али, опет почну да трепере. Не смете да устанете и да се шетате, због деце и жене. Жена, види се, да се чини да спава. Али, сваког часа, забравивши се, чујете њен кратак уздах. Море је поред растанка црне мисли о гладовању које опет наступа кад одем, и враћање свију оних понижења, јада, горчине, који је опет чекају док с тешком муком добије. Опет алкохол и то што више! И он почиње да вас умртвљује, ублажава. Почиње да вас обмањује, лаже. Почињете да се надате да ће вас Херман моћи спасти. Ето, тога је и тога спасао! Тога, чак и кад је би поведен, натраг вратио! И лажући самога себе, са пријатношћу осећате око себе јорган, домаћу постељу. Али, у колико дејство алкохола

слаби, у толико и стварност све јача. И иста она пријатност од постеље претвара се у бол. Боли вас јорган својом топлином и мекотом око вас, јастуци, душек. Знате да је то последње. Од сутра ће опет настати гола земља, бетони, у најбољем случају слама испод вас, шешир место јастука а зимски капут са ћебетом на вама. Почине да вас боли и оно дечје, онако у сну, раскречавање и разбацивање руку, кратко, слатко дисање; боли вас, мада је још мрак, не видите, облик собе, намештаја и цела кућа која је над вама. И да се тог отресете, сваки час излазите напоље. Напољу једнако мрак. Ноћ се покреће, нестаје је, али тако полако. Шуштање и ваљање воде Дунава што се мало јаче чује и тамо далеко негде, у дубини сремске равнице, као да се нешто ломи и појављује. Напоследку, и не дочекавши свануће, устајете и палите свећу.

— Свануло већ! — говорите лажући самог себе.

— Је ли? — пита жена, дижући се и она одмах. Види се да је и она исто тако провела ноћ. И у спремању, кувању кафе, само да се не мисли и не разговара, заиста свањује. Не смем да чекам шест сахата да детектив дође, морам да бежим рано од куће и да, луњајући се по вароши, дочекам осам сахата када ће Херман бити у Гуверману.

— Где је новац? — питам жену.

— Ту је! — И главом показује на орман где и сам знам да се налази. Пребројавам и пола остављам, а пола узимам.

— И знаш, када добијеш од Трише оних хиљаду круна што смо на кућу узајмили, задржи све. Немојте ништа да ми шаћете.

Не одговара ни „добро“ ни „не“. Ваљда гута од бола пљувачку.

— Јеси спремила? — И главом показујем на крајњу собу.

— Јесам.

Нећу да одем да видим. Знам шта. Исто ћебе, кожна торба и друга торба што сам донео из Дервенте. Само, сада пуно је рубљем а највише јестивом, хлебом и сланином. Са децом не смем ни да се здравим, већ, у пролазу поред њиховог кревета, задржавам у очима њихове ликове. И не смем да се покажем нежан, да не бих жену још више растужио.

— Збогом! — чисто се грубо опраштам и рукујем. — И знаш, када децу спремиш, ти дођи тамо (испред Гувермана). И ако ја случајно не нађем Хермана и одем код Витмана, ти на подне да одеш кући Огризовићевој. — И пошто не знам број куће, ја јој описујем улицу, изглед куће. Она, трепћући да све то што боље уреже у мозак, кратко одговара:

— Знам. Добро.

И, отпраћен од ње до капије, а можда је и даље скривена иза капије, одлазим. Али, страх да онај, детектив, већ није пошао од Витмана и упутио се овамо познатим улицама, чини да одмах скрећем и, кријући се, обилазећи унаоколо, по крајевима шврљам и у сваку кафаницу. . .

А као за пакост, или се мени чинило, никада није сунце тако раскошно сјало, никада Београд, макар и у рушевинама, није се тако купао у зеленилу, свежини. Са Дунава осећао се чак и рибљи мирис воде. Свако лице које сте видели, урезивало вам се у памет, свака кућа, радња, кафана остајала вам је у мозгу, чак и пси, и они су вам били тако драги. Једино оно свакодневно штектање митраџеза тамо, око Топчидерског Брда (тобож се врши вежба) и оне силне страже њихове, ритмички топот (њихов) улицама, опомињало вас на стварност и збиљу.

Али до осам сахата имало се дуго чекати и крити се из страха да те не ухвати онај кога нити знаш ни он тебе,

али, сада, уображаваш да те сваки зна и да зна зашто се кријеш, учинило је да, кад је откуцало на сахату осам, да сам чисто потрчао ка Гуверману. Али улаз је био закрчен аутомобилима, фијакерима, ландауима, и пун стража, војничке пратње. Све је то било под оружјем. Сами официри, цивили, који су јурили на реферисање, били су под оружјем. И види се како, ненавикнути, улазећи и одлазећи држе руку на стражњем делу где су им револвери. И сада, ако још Херман није ту, ако је отпутовао?!

Улазећи, на вратима, да ме не би војник, главни вратар, опет под оружјем вратио, почнем да му рукама показујем у ком је правцу и коме одељењу Херман. По томе он види да сам и пре долазио, и одмиче се да уђем. Али код Хермана, испред његових полуотворених врата, већ чека доста официра. Прилазим, чекам. Начуљујем уши и напрежем слух да по гласу Хермановом могу да познам његово расположење. И што ме потајно радује то је што видим ћилимове, тепихе, све спаковано, увијено и као неке водоводне цеви уз зидове испружено. Дакле: „Пакују се, бежаће!”

— Које добро? — дочекује ме Херман оним његовим чисто босанским нагласком, а чело му нешто мало набрано што у недоба долазим.

— Ето. Интернираће ме!

— Е, како?

— Тако. Дошао детектив и требао сам већ у шест сахата да будем код Витмана.

— Чекајте! — И остављајући ме оде у другу канцеларију где је телефон. Немачки не знам, али по именима „Витман”, „Станковић” дознајем да је о мени говор.

— Све је у реду! — вели ми враћајући се. И показујући ми на друга, спроћу његових, стаклена врата, наставља:

— Чекајте ту, код мога синовца [Огризовића], да после однесете нека акта.

Одахнувши једном седам у фотељу Огризовићеве канцеларије. А све су оне биле, као и сада, на доњем спрату Управе Фондова, стакленим зидовима биле преграђене, али његова је била некако раскошнија. И седећи ту, у фотељи, како сам почео завидети на оном писаћем столу, оној гомили аката, новина, оној малој ручној библиотеци на етажеру одмах до стола, са уређеним књигама! Када ли ћемо, Боже, када, као некада, и ми овако засести у нашим канцеларијама! Али Огризовића нема никако. Узимам књиге са његова стола да разгледам а једним оком пратим пролазнике, официре, чиновнике, од којих се може само глава са раменима сагледати, када ће и он наићи.

— О сервус! — једва дошавши, вели ми отпасујући своју сабљу. Откуда ти?

И испричам му све.

— И чујеш, — велим, — молим те да и мени даш, као Чекићу, да сам тобож запослен тамо у Позоришту, јер без тога не може се живети од ваше полиције.

На крајевима уста његових доста пљосната лица са кратким бакенбардима игра осмех гледајући ме уплашена:

— Добро, добро! — вели и одлази код Хермана, од њега у другу канцеларију, и са свежњем аката долази.

— Шта је са „динстцетлом“? — питам. — Хоћеш ми дати?

— А, ја! Добро! — И са оним његовим полусаркастичним полуљубазним осмехом седа за астал, пише и даје ми. Не знам шта је написано али по печату на коме стоји „политише групе“ видим да је од „веће зверке“.

— Е, сада хајдмо! — вели он узимајући онај свежањ аката и понова опасујући сабљу. Али, никад како треба,

прописно. Дотерујући је око кукова и испрсујући се, одлазимо. Уз пут загледајући у акта окреће се и вели ми:

— А знаш какав си овде забележен?

— Какав?

— Као радикал. Само не тако агилан.

— Море — мислим ја — ако затреба и Христа ћу се одрећи а немоли то.

Испред Витманове канцеларије оставља ме и улази сам. По томе што дуго остаје види да није нека мала ствар, већ мало покрупнија. Напоследку, зове ме унутра и представља. Витман седећи, намргођен, ваљда љут што му је „покварен посао“, узима од мене адресу куће и придикује:

— Па сада што више код куће. Гледајте само своју кућу и породицу.

— Шта је, Бога ти, то било? — питам чисто уплашено Огризовића, када изиђосмо.

— Па то је: хтео си да будеш интерниран!

И мада се не дате томе страховању, ипак, тек када се уверите да је то заиста опасност била и сада прошла, тек онда вас хвата прави страх. Али, то брзо пролази. Осећај да сте опет слободни раздрагава вас. Све вам друкчије, лепше и веселије постаје.

Захваљујући се од срца и извињујући се, одвајам се од Огризовића тобож да имам посла на супротној страни. А у ствари што пре да сам сам, слободан. И одмах полетим код Трише и осталих, да им се похвалим, покажем ту динстцетлу, уверење, како сам тобож упуслен код њих.

А у тој раздраганости пресреће ме жена. Још издалека маше ми руком да станем. Измучена, готово у плачу, зауставља ме:

— Стани, за Бога! Откад јурим за тобом. Детектив дошао и није ме никако хтео пустити. До сада сам морала

с њим ићи чак у Гуверман, да се увери да ли си заиста тамо. И казао ми да мораш код њега отићи.

— Ама, свршио сам ја код Витмана, ево! — и почех показивати жени ону динстцетлу Огризовићеву. — Ослобођен сам, и шта онда?

— Та немој да си луд! Мораш отићи код њега, и он мора неки рапорт, шта ли, поднети о теби. Сврши и то једанпут те да смо на миру. Казао је да, ако ти не дођеш, да ће на подне опет доћи. А, ево га! — Окрену се жена угледавши једног обичног, малог, доста простог и тупог изгледа човека. Цивилно одело, видело се, да је од ско-ра обукао јер му је тако незграпно стојало. Сува лица, жилава јака врата, једнако зверајући око себе а највише по пролазницима, приближавао се нама. Дакле то је тај детектив? А нико не би знао. Свако би мислио да је то обичан, тек сада пуштен или на осуству војник.

Жена, показујући на мене, као одахнувши што га се једном отресла, проговори:

— Ето, то је господин.

Онај, и не дотакнувши шешир, само проговори:

— А, ви сте?

И испричах му све. Показах динстцетлу Огризовићеву. Али, то не поможе.

— Изволите са мном!

Поведе ме. Истим путем ка полицији и Витману смо ишли. Само скренусмо спровођу и до кафане „Топа“ у ону разваљену двокатницу, испод на свод капије, почесмо се пети по степеницама на горњи спрат. . .

— — — — —
Уморан од овог дводневног и ноћног јурења и неспавања, дуго сам спавао. Пред мрак дотрчао усплахирен дечко теткин, која станује у Маћедонској улици.

— Течо, не излазите! Купе све.

И усплахирено поче да прича како су око четири после подне, кад је било највише света, одједном почели да заустављају и трамваје и фијакере и из њих, као и оно што се је нашло на улици и по кафанама, све мушкарце да одводе у град; како се је њихов Миле једва искрао. Као увек, био код Три шешира са осталима, и одједном лупила стража. И све, и са динстцетлама и без њих, повели са собом. Он се искрао и бежећи преко ограда и башта, извукао се.

— А, дакле — велим себи — почело! Настало оно опште интернирање. Право је имао Триша.

И заиста, она њихова запрепашћеност и паника, која је завладала горе у вароши, допрла је и овамо до мене, до Дунава. И овамо мушки се нису за живу главу видели. Улицама трчале жене, деца, запрепашћене и убезекнуте, причајући све што се у вароши догађа и бежећи својим кућама, да виде да ли је и њихов тата, брат, муж код куће. И ако није, онда су се натраг враћале и споредним улицама јуриле на она места где су се налазили. По комшидуку, пригушено, већ се чује довикивање:

— Госпа-Кајо, Госпа-Кајо, је ли твој код куће?

— Није.

— Чујем да све одреда хватају, и трчи да га нађеш.

— Куку!

И чује се затварање врата а остављање отворених и прозора и капије, навлачење шала око себе и главе и трчање у оном правцу у коме ће срести мужа.

Мрак се хвата. Без оног хуктања трамваја варош бива још мртвија. Само све јаче се чује оно непрекидно штектање митраљеза које се па(н)тљикаст(о) разлива и чује досада свакодневно; тобож вежбање сада се ево и ноћу продужава да нас једнако опомиње како смо пред чељустима смрти.

Повлачим се у собу. Дакле, обистинило се оно што се шапугало да ће приликом свога повлачења све мушке повести са собом а жене и децу оставити под борбеном ватром, па ко остане! Дакле, ту је: смрт или ослобођење! Што брже, што брже само нека буде! Да се може заспати па проспавати све, па или се никад не пробудити или се пробудити као ослобођен. И док вас с једне стране нагриза сумња да то нећете моћи доживети а да се не плати смрћу или вашом или кога од ваших најближих, дотле са друге стране раздраганост на повратак оног пређашњег вашег, под вашима, у слободи живота, све више вас испуњава. Успомене младости, прошлости, снови о будућности главу вам пале. Особито снови о будућем вашем животу, раду, успесима, насладама, који прекинути ратним страхотама а за које сте и пре тога били уверени да се неће остварити али који су вам свакидашњицу заклањали и својом лажју живот заслађивали, двојном снаге обузимају вас. И нехотице на устима почињу мелодије, песме, арије које сте некад певали. Али сада, уверени да ће то опет бити, ето ту је, још за неколико дана и опет ће отпочети тај пређашњи живот са свима својим сновима, толико вас заноси да вам изговорене речи песме, звук арије, претвара се у дело, у конкретан облик а који вас обвија, заноси, испуњава да ви осећате како чисто осећајно, истински, преживљујете све те драге и миле успомене, снове, наде.

Сутра, и пре и по подне по два три пута шаљем децу у варош, по родбини, да ми што више вести донесу. Али су вести све горе и горе. Опет се све од реда одводи у град. У граду читава насеобина, опкољена женама и децом које моле да се пусте да својима даду одела, хране и трошка што ће им требати за пут, интернирање. По вароши једнако патроле и страже јуре спроводећи ис-

пред себе нове затворенике. Прво их воде у ону кућу у Космајској [?] улици, испод Пашићевог ћошка. И кад се накупи читава чета онда, по два у реду, одводе се код Витмана. Од Витмана прегледани, спроводе се у град, а одатле кроз . . .

И уз Дунав нижу се и црне шлепови пуни интернираних које одводе и које са обала дочекује светина, да угоди власницима, погрдама, бацањем каменица, уз дерњавау:

— Апцуг Срби, апцуг Срби! Доле! Смрт!

На то им из шлепова интелигенција одговара песмом „Ој Србијо, мајко мила, ти ћеш бити царевина“. А геца, мада први пут у животу види чамац и толико воду, пење се на ивицу, и окрећући им леђа, пркосно открива стражњицу, клечећи, да ови на обали, убезекнути, беже узвикујући:

— А варвар, варвар!

Победом над Румунијом све се губи, ишчезава. Нада, да ћемо бити скоро ослобођени, расплину се. Остаје нам једно тешко, страшно време. Што је најгоре, изгубљена нада у скоро ослобођење повлачи за собом и пад оног моралног притиска на све нас, да пазимо шта радимо јер ће ускоро доћи наши. Ослобођени од тога страха од наших, егоизам се развија у највећој мери. Има сваки себе да гледа и, ако може, да изнесе жив главу из овог страшног пакла који остаје и који ће бити све гори, све страшнији што буде више трајао и у коме ћемо, заједно са непријатељем, помрети од глади. Уласком Румуније у

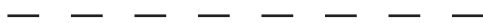
рат и сада њеним падом, и оно мало помоћи у брашну што се добивало из Румуније и из американских мисија, престало је. И сама војска почиње да осећа глад. И онда, природно је, да ће непријатељ пустити прво ми да попремо од глади па тек онда он.

И колико је то био удар за нас пад Румуније и одузета нада да ћемо скоро бити ослобођени, најбоље би могла да покаже статистика. Чини ми се да се после тога осети нагло умирање девојака, и то у годинама (кад су) највише стигле за удају или заручење, чији су заручници били на страни. Нада, да ће им се скоро вратити, одржавала их је и крепила у животу, сада, изгубивши ту наду, од најмање болести умирале су брзо.

И што је било најтеже, овим продуженим ропством и одлагањем ослобођења био је ослабио и онај морални притисак на богаташе и имућне људе да помажу, јер ће ускоро доћи наши и моћи [ће] се хвалити како су чинили добра дела и тиме у неколико правдати своје обogaћење под непријатељем. Други, опет, који су из чистих осећаја помагали, овим продужењем ропства били су доведени да се тргну, мало сустегну, јер, ко зна, можда ће и они бити интернирани, можда ће и њему радња бити затворена и реквирирана, а докле ће ово трајати? Из Женеве, опет, помоћ тако је корумптивно, партијски [слата], или је сама Аустрија навлаш тако пропуштала пошиљке, да се је човек још горе зграњавао. Ситно, обично чиновништво никакве помоћи, док виђенији, виши чиновници, бивши министри, начелници, којима је и иначе било добро јер су од оних имућних могли бити обилато помагани, једнако су добивали и сваки час писма и оглас како ће убудуће редовно добивати. А то се најбоље видело по кћерима, женама и родбинама и блиским пријатељима наших министара и достојанственика на страни без ра-

зликe партија; [они су] грдне суме новаца добивали, док су жене и деца чиновника као и сами чиновници просто умирали од глади, узајмљујући и залажући и оно мало ствари што су сачували.

И то можда су аустријске власти навлаш удешавале, али, ипак, доста јака корупција наших на страни, разне афере, процеси, најгоре, најразорније су утицале на нас. Тиме се ослабљивала она морална снага под непријатељем „да пазиш шта ћеш и како радити јер ћеш одговарати пред нашим“. Јер рука која је држала на страни моралне узде над нама морала је бити чврста и чиста. И ја нисам политичар, али оно писање солунских листова о разним аферама, атентатима, требало је из хуманитарних разлога према нама овамо забранити. Да знају колико се јада, бола осећало, када се у „Београдским новинама“ то читало, увеличано и са особитом радосћу наглашавано. Док другога тешиш говорећи: „Море лажу. Видиш како све намештају и измишљавају. Ето ти доказа: ни имена не знају каква су им, већ све погрешно!“ — дотле ти сам остајеш са зебњом у срну да ипак мора нечега да је било, није могућно да је све измишљено. И када, по несрећи, после пада Румуније, наши на страни виђенији почеше да добивају дозволе да им породице оду к њима, тек онда почеше узвици: „Па, бре, они тамо мисле да векују и да се не враћају више!“

И онда настаје једно огорчење, мржња на све ове који су остали код својих кућа. Једно сумњичење и оговарање да су се продали непријатељу, постали његови. Особито на виђене људе који су, било својом политиком, било својим националним радом, требали, по мишљењу ули-

це, да буду први интернирани. Међ њих мешана су и честита имена. Није се разбирало зашто је, већ само што је ту, код своје куће. Ево тих оговарања и потварања:

Зашто и због чега Голуб Јањић, председник Српске браће, док наш војник само под сумњом да је био комита иде на вешала, он се слободно шета?

Откуда Драгутин Пећић, који је био самосталски министар и кандидат од стране завереника за председника министарства, не само да је слободан него су његова деца пуштена да се у Швајцарској школују, док наша не само да о школи не могу ни помислити већ, ако се разболе, умреће за кап млека?

Зашто Владан Ђорђевић, који је писао „Quo vadis Austria?“, шета се на Семерингу код Беча, примајући по двадесет чак и четрдесет динара у злату из аустријског двора?

Па онда, зашто Михаило Илић, Михаило Поповић, радикалски министри, док би наше чиновнике који се сада интернирају они отпустили из службе ако не би били радикали, њих глава не боли?

Па, бивши народни посланици, партијски окружни начелници М. Урошевић, Ђ. Златановић, па партијски радикалски кортеши као Јевта Поповић, шеф железничке станице, Љуба с Уба, Јова Јовановић, Благоје Недић, чиме они прикрише свој познати радикализам?

Онда, зашто, док се сарадник „Правде“, туберкулозан, коме лекарско уверење од њиховог аустријског лекара Витман на очи цепа и шаље га у лагер, у сигурну смрт, уредник владиног листа „Самоуправе“, Јован Нестородић, остаје, а подшеф нашег пресбиороа, Светозар Ристић, не само да је слободан него под сталном платом у „Београдским новинама“ и врши коректуру у њиховим званичним новинама које доносе наредбе и заповести

Гувермана, а шеф пресбириа, Тодор Стефановић Вилоски, који је имао у рукама поверљиве депеше Краља Петра, шета се у Бечу?

Па онда, откуда да Влада Спасојевић, који је издавао у Нишу „Српске победе“ не само да је у општини шеф сиротиње већ је и у Гуверману, заједно са Чедом Петровићем, др [Миливојем] Јовановићем, и још неким професорима, са хонораром, у комисији за уређивање уџбеника школских по којима ће се нашој омладини предавати под Аустријанцима?

Па онда Бора Поповић, [Миливој] Башић, [Милан] Шевић, познати национални радници?

Онда за друге: за Стојана „Спахију“ који је са радикалима увек био а сада (чак су му и то већ изнашли) поред његовог имена на дозволи за продају пића стоји „фон“, и који, тобож у ортаклуку са Јелићем, шефом полиције, закупује по околним селима све грожђе, да не би могла сиротиња да један грозд поједе са хлебом, а из његове куће не избијају Јелић, [Милан] Огризовић и други; па за Драгића Павловића, бившег управника града Београда, који је сигурно као управник њихове шпијуне можда стрељао и њихове сумњиве поданике протеривао (за г.Павловића толико је било оговарања да су га, изгледа, морали напослетку склонити у Мађарску); па за Душана Миловановића, који је био члан кварта пред окупацију и сигурно гонио аустријске поданике; па за неке наше виђене трговце који су својим радом у патриотским друштвима толико познати.

И онда, када се зна да Аустријанци од виђенијих и познатих људи остављају [оне] који се приме њихове службе, (ено Воја Вељковић је морао да се прими да је председник општине); браћа Николајевићи, особито Душан, сарадник „Пијемонта“ има да благодаре свом

оцу Николајевићу и (његовим силним везама са Херманом и Талоцијем), и када се, дакле, зна да су и обични, који се нису толико бавили патриотизмом и радикализмом, морали Аустријанцима штогод да даду, да би остали код својих кућа, онда шта су морали [тек] они којима је то била професија, каријера, и тиме руковали и који нису требали непријатеља ни да дочекају, да не би били приморани да издају тајне државне и патриотске за које су, према својим положајима, знали?

Нека господа извине, али ова оговарања наводим да послуже као мали пример оног страховитог стања, где се је без икакве гриже савести, мешало честито име са можда прљавим. У том очајању, страху да ћеш бити одведен и ти тамо сигурно свршити а твоји овде од глади помрети, а они исти сити, богати, који су на рачун тога патриотизма и радикализма трговали и стекли каријеру, и који су својим политичким радом [тобож] и довели до ове несреће, па опет остају код својих кућа и у својим постељама, — требало је много моралне јачине а да се уздржиш од зависти, оговарања и гнева. У то време, сигурно, падају и оне силне денунцијације од стране наших, и то интелигенције, и што је највећа мрља наша под окупацијом, зашто су и саме њихове власти морале да објаве, да оглашују, да се више не могу примати анонимне доставе.